

MENTALISEREN EN HET LEREN AANVAARDEN DAT CHRISTUS JOU RECHT DOET

Hanneke Schaap-Jonker

Hoezo recht gedaan?

Ter gelegenheid van de 150ste *dies natalis* van de (toen nog) Theologische Universiteit in Kampen sprak Evert Jonker als rector een rede uit met de titel: *Hoezo recht gedaan? Over leren aanvaarden dat Christus jou recht doet* (Jonker 2004). Deze titel intrigeerde mij toen, en intrigeert me nog. Hij zegt mij dat rechtvaardiging – een theologische term die volgens Jonker (2004, 12-14) duidt op scheiding tussen licht en donker, rechtvaardiging door het geloof en vereniging met Christus, al dan niet met gebruik van juridische beeldspraak – niet iets is wat je overkomt, maar iets wat je moet (en mag) leren en aanvaarden. Sterker nog: ook het aanvaarden moet geleerd worden. Blijkbaar zit dat er niet vanzelf in. ‘Leren aanvaarden’ duidt op een proces, op een ontwikkeling, op een gaandeweg eigen maken van de gerechtigheid van God, ‘de verborgene, die met liefde uit is op ons recht’ (Jonker 2004, 22).

Leren is bij Evert Jonker waarnemen en doen waarnemen, waardoor er op een existentiële laag van het bestaan iets gebeurt: de hoop ontstaat of wordt gevoed. Het leren is een belangrijke focus in zijn leven en werk, ik vermoed zelfs de belangrijkste, waarin de andere brandpunten van waarnemen, vertolken en hopen samen komen. Leren is dan ook niet iets wat alleen de leerling doet (*discere*), maar net zo goed iets wat de leraar doet (*docere*). De rol van catecheet, docent en begeleider is Jonker op het lijf geschreven, en leerprocessen binnen de gemeente gaan hem zeer ter harte. Als leermeester begeleidt hij door vragen te stellen, te spiegelen en het reflecteren op gang te brengen en gaande te houden, en af en toe reikt hij daarbij iets aan wat hijzelf ook gaandeweg heeft opgedaan – een klimaat waarin het voor de leerling prima toeven is.

De titel van Jonkers rede stelt mij als godsdienstpsycholoog voor de vraag welke psychologische vermogens en processen betrokken zijn in, en een voorwaarde vormen voor, het leren aanvaarden dat Christus jou recht doet. Toen ik genoemde rede in handen kreeg, wist ik dat ik deze vraag wilde beantwoorden in de afscheidsbundel voor Evert Jonker, ook al lag de verschijningsdatum daarvan op dat moment nog ver weg. Dat laatste was een gunstig gegeven, want juist de afgelopen jaren is er binnen de psychodynamische psychologie veel gepubliceerd over een concept dat behulpzaam kan zijn om antwoord te geven op de vraag naar de

psychologische voorwaarden voor het leren aanvaarden dat Christus jou recht doet. Het gaat om het vermogen tot mentaliseren, dat omschreven kan worden als het vermogen om gedrag waar te nemen en te interpreteren in termen van intentionele *mental states*, in gedachten met gevoelens die ergens over gaan. Wie kan mentaliseren, kan zich indenken wat anderen denken en voelen en kan zich voorstellen hoe gedachten en gevoelens samenhangen met gedrag, zowel bij zichzelf als bij anderen (Busch 2008, xv). In deze bijdrage verken ik hoe mentaliseren een rol speelt in het leren aanvaarden dat Christus jou recht doet. Allereerst vindt een theoretische verkenning van het concept plaats en wordt de ontwikkeling van het mentaliserend vermogen beschreven. Vervolgens wordt mentaliseren in verband gebracht met het leren aanvaarden dat Christus jou recht doet, waarbij een toespitsing gemaakt wordt op representeren, verbeelden, en vertrouwen in geloof. Tenslotte komen leerprocessen en de rol van de begeleider voor het voetlicht. Overigens betekent een focus op mentaliseren niet dat het leren aanvaarden van Christus' gerechtigheid gereduceerd wordt tot een psychologisch proces. Het gaat veel meer om het verhelderend van een mediërend mechanisme, waarvan in leerprocessen ook actief gebruikt gemaakt kan worden, zoals aan het einde van deze bijdrage zal blijken.

Mentaliseren als leerproces in de vroege jeugd

Mentaliseren is het vermogen om aan menselijk gedrag bedoelingen en betekenis toe te schrijven. Wie kan mentaliseren, verklaart waarom dingen gedacht of gedaan zijn op de manier waarop het gebeurd is met behulp van intentionele *mental states* zoals persoonlijke wensen, behoeften, gevoelens, opvattingen en redenen ('Hij schreeuwt omdat hij boos is'). Intentioneel betekent in dit verband dat de *mental states* betrekking hebben op iets, ergens over gaan. Uiterlijk waarneembaar gedrag van zichzelf en anderen wordt in het mentaliseren dus begrepen met behulp van innerlijke, niet-waarneembare psychische motieven ('Ik huil omdat ik me teleurgesteld voel') (Fonagy 2008, 3; Allen 2006, 3; Bateman & Fonagy 2004, 21; Holmes 2006, 32). Het mentaliserend vermogen is dan ook het vermogen om onszelf 'van buitenaf' te zien en anderen 'van binnen'.

Dit vermogen is niet aangeboren, maar moet ontwikkeld worden in de vroege jeugd. Een pasgeboren baby is nog niet in staat om onderscheid te maken tussen binnen- en buitenwereld. Het leeft in de veronderstelling dat zijn ervaringen door iedereen gedeeld worden. Vroege interacties met ouders en verzorgers brengen hierin verandering.⁸⁸ Ouders spiegelen

⁸⁸ Fonagy en zijn collega's maken op dit punt gebruik van Winnicotts ideeën over spiegelen (Winnicott 1971, 112, 114) en Bions (1962a, b) gedachten over *thinking*, *holding* en *containing* (cf. Holmes 2006). Ook sluiten zij aan bij attachment-theorieën (Fonagy, Gergely & Target 2008; Bouchard & Lecours 2008, 115).

de affecten van hun kind en reageren erop door hun gezichtsuitdrukking en stemgebruik (Fonagy *et al.* 2002). Doordat ouders hun kind behandelen als een ‘mental agent’ en het onbewust een ‘mental state’ toeschrijven (‘Moet je huilen? Ben je zo geschrokken?’), leert het kind de mentale en emotionele wereld van zichzelf te onderscheiden van zowel de fysieke wereld als van de mentale en emotionele wereld van anderen, en leert het die mentale wereld ook te begrijpen (Steele & Steele 2008, 137).

Aanvankelijk begrijpt een baby gedrag in termen van het fysieke resultaat. Rond een maand of negen is het in staat om doelen toe te schrijven aan mensen en dingen, maar deze doelen zijn altijd verbonden met wat waarneembaar is. ‘Eerst zien, dan geloven’ kenmerkt deze *teleologische modus* (Fonagy 2008, 25, 26, 38).

Een kind van twee is in staat om zichzelf en anderen te zien als personen die intentioneel handelen en bij wie eerder gedrag of een eerdere gemoedstoestand kan leiden tot een fysieke of mentale verandering. Echter, op deze leeftijd kan een kind *mental states* nog niet onafhankelijk van de fysieke werkelijkheid representeren. Het is nog niet in staat om volledig onderscheid te maken tussen binnen- en buitenwereld, tussen wat zo lijkt en wat werkelijk is. Het gaat er juist van uit dat wat het denkt of ervaart ook in de werkelijkheid bestaat - denk aan de monsters onder het bed die angstig maken. Het kind is zich er niet van bewust dat gevoelens en gedachten behoren tot de innerlijke wereld, maar denkt in de modus van *psychische equivalentie*, waarbij binnen- en buitenwereld gelijkgeschakeld worden (Fonagy 2008, 26, 27, 37). Complementair hieraan denkt het kind in de ‘doen-alsof’ – modus (Eng. *pretend mode*), waarbij het gelooft dat wat het van binnen denkt en voelt geen implicaties heeft voor de wereld om hem heen. In deze gespleten manier van denken is het kind van mening dat er geen wederzijdse beïnvloeding is tussen de eigen innerlijke ervaring en de externe realiteit (Fonagy 2008, 27, 37).

Rond het vierde levensjaar zijn eerdere denkmodi geïntegreerd in een *mentaliserende* of reflectieve modus, waarin *mental states* ervaren worden als representaties. In deze manier van denken worden binnen- en buitenwereld gezien als onderling verbonden, hoewel ze van elkaar verschillen. Het kind betreft representaties van *mind states* in het begrip van zichzelf en anderen. Hierdoor is het in staat om te begrijpen dat mensen niet altijd voelen wat ze lijken te voelen, dat opvattingen verkeerd kunnen zijn, dat je grapjes kunt maken of anderen misleiden (Fonagy 2008, 27, 33).

Vanaf het zesde levensjaar ontwikkelt het mentaliserend vermogen zich verder. Het kind begrijpt hoe causaliteit mogelijk is door de tijd heen, en het ontwikkelt complexere vormen van ‘denken over denken’, ofwel een *theory of mind*, bijvoorbeeld het vermogen om fou-

te opvattingen over opvattingen te begrijpen ('Jan denkt dat Piet denkt dat hij boos op hem is, maar dat is niet waar'). Ook is het in staat om gemengde gevoelens te begrijpen, waardoor het ambivalentie kan verdragen en kan begrijpen wat het betekent om een conflict met iemand te hebben (Fonagy 2008, 28).

Mentaliseren is wezenlijk voor menselijke communicatie en relaties. Om gedachten, gevoelens en wensen in te schatten is verbeeldingskracht nodig. Ook het ontwikkelen van mentale modellen van causaliteit en het leggen van causale verbanden gebeurt niet zonder verbeelding. De representaties over interne affectieve 'states' die het kind hierbij vormt, zijn de basis voor affectregulatie en impulscontrole, alsook voor het tot stand brengen van een gehechtheidsrelatie. Wanneer mentaliseren als proces geslaagd verloopt, geeft dat een gevoel van continuïteit en controle, en een ervaring van jezelf als handelende persoon. Dit vormt een kernaspect van het zelfgevoel (Allen 2006, 9-10; Gergely & Unoka 2008, 76; Fonagy & Target 2003, 272; Fonagy 2008, 32).

De niet-mentaliserende modi van ervaren zijn niet alleen kenmerkend voor de subjectiviteit van het jonge kind, maar kunnen ook later in het leven aanwezig zijn. De modus van psychische equivalentie bijvoorbeeld wordt zichtbaar in dromen die levensecht aandoen, of in posttraumatische flashbacks, waarbij herinneringen opnieuw doorleefd worden. Als mensen in een fantasiewereld leven, los van de realiteit, is de 'doen-alsof'-modus dominant. Bij gezonde volwassenen zijn deze modi slechts tijdelijk aanwezig en prevaleert de mentaliserende modus. Bij veel psychiatrische patiënten daarentegen overheerst een niet-mentaliserende modus. Met name voor *borderline* patiënten is daarom een therapie ontwikkeld die gericht is op mentaliseren, de zogenaamde *mentalization based treatment* (MBT; Bateman & Fonagy 2006; cf. Allen, Fonagy & Bateman 2008).

Mentaliseren als multidimensioneel concept

Uit het voorgaande blijkt dat mentaliseren niet zozeer een vaste eigenschap van de menselijke geest is, maar veelmeer een proces, een te ontwikkelen vermogen of een activiteit. Het vindt plaats op een meta-niveau, waarbij mensen reflecteren op gevoelens, gedachten en gedrag, en betekenissen toeschrijven aan het eigen handelen en dat van anderen, dan wel door het formuleren van hypothesen daarover. De mate waarin zij hiertoe in staat zijn, kan verschillen (Holmes 2006, 32).

Aan mentaliseren als concept worden meerdere dimensies onderscheiden (Fonagy & Luyten 2009). Allereerst kan mentaliseren impliciet en automatisch plaatsvinden, als niet-bewust, non-verbaal en onbereflecteerd proces, dat slechts waargenomen wordt, maar ook

expliciet en gecontroleerd, als geïnterpreteerd, bewust, verbaal en reflectief proces. De hersenstructuren die bij beide vormen betrokken zijn, verschillen van elkaar (Fonagy & Luyten 2009, 1358). Daarnaast kan mentaliseren betrekking hebben op zichzelf en op anderen, waarbij het vervolgens gebaseerd kan zijn op interne of externe kenmerken. Tenslotte wordt onderscheid gemaakt tussen het mentaliseren van cognities en van emoties. Het cognitieve aspect heeft betrekking op het *theory of mind* mechanisme, waarbij het gaat om *agent-attitude* proposities (bijv. ‘De leraar denkt dat de leerling niet oplet’). In deze context is mentaliseren vrijwel gelijk aan het reflectief functioneren. Het emotionele aspect heeft te maken met proposities over de eigen affectieve *state* (‘Het spijt me dat ik je pijn deed met mijn opmerking’)⁸⁹ (Baron-Cohen, Golan, Chakrabarti & Belmonte 2008).

Beide aspecten hangen met elkaar samen, zeker wanneer mentaliseren een intuïtieve reactie is die gebaseerd is op je eigen gevoelens, de indruk die je hebt van de gevoelens van de ander en de manier waarop je de affectieve kleur van de interactie met de ander ervaart, en waaruit je vervolgens afleidt hoe *mental states* gedrag motiveren (Bateman & Fonagy 2006, 3). Ook bij rijpe vormen van mentaliseren zijn beide aspecten geïntegreerd. Je bent je dan bewust van je affecten, terwijl je die ook blijft voelen. Dit ervaren begrip van emoties wordt ‘gementaliseerde affectiviteit’ genoemd en is belangrijk voor affectregulatie. Zonder mentaliseren is het moeilijk om de eigen emoties te onderkennen, moduleren en te uiten (Fonagy, Gergely, Jurist & Target 2002, 7, 96; Bateman & Fonagy 2006, 4; Fonagy & Target 2003, 271).

Mentaliseren als concept is de laatste jaren uitvoerig beschreven en onder de aandacht gebracht door Peter Fonagy en collega’s (e.g. Bateman & Fonagy, 2011; Allen & Fonagy, 2006; cf. Busch, 2008). Hoewel de term al eerder gebruikt werd binnen de Franse psychoanalyse (Bouchard & Lecours 2008), en ook de objectrelatietheorie al langere tijd aandacht gaf aan vergelijkbare processen, is de bijdrage van Fonagy en collega’s vernieuwend vanwege de integratie van psychodynamische noties met theorieën en empirisch onderzoek vanuit de ontwikkelingspsychologie en neuropsychologie (cf. Fonagy 2008; Gabbard, Miller & Martinez 2006; Frith & Wolpert 2004). Gaandeweg wordt duidelijk welke neurobiologische structuren en systemen betrokken zijn in dit psychologische proces.⁹⁰ Binnen de context van dit artikel is

---

⁸⁹ Mentaliseren is nauw verwant aan empathie, hoewel mentaliseren een breder concept is. Als empathie ook empathie voor jezelf inhield, zouden beide termen vrijwel synoniem zijn (Allen 2006, 13).

⁹⁰ Zie voor een overzicht de tabel in Allen, Fonagy & Bateman 2008, 118. Hierin wordt de mediale (naar binnen gelegen) prefrontale cortex besproken als het eigenlijke gebied voor mentaliseren (overlappend met de cortex cingularis anterior waar de bewuste controle van aandacht, cognitie en emotie plaatsvindt) en komen ook hersenstructuren als de amygdala (voor het toekennen van emotionele betekenis aan gedrag) en de fusiforme gyrus (voor de (gezichts)herkenning van mensen) aan de orde.

het niet mogelijk om hier verder op in te gaan. Wel is het van belang om stil te staan bij deze neuropsychologische onderbouwing, omdat juist die onderbouwing het concept zo relevant maakt. Het geeft meer inzicht in ‘hoe het werkt’ en ‘waarom het zo werkt’ en het verklaart ‘waarom het in bepaalde gevallen juist niet werkt’. Hierbij valt te denken aan ‘mentaliserende stoornissen’ als autisme en psychopathie (Allen, Fonagy & Bateman 2008, 135vv). Op deze manier krijgt een theoretisch concept (ook) een empirische gestalte.

Mentaliseren, verbeelden en Christus die recht doet

Welke rol speelt mentaliseren in het leren aanvaarden dat Christus jou recht doet? Op deze vraag kunnen meerdere antwoorden gegeven worden. Het eerste antwoord heeft te maken met de representatie van Christus. Wie is de Christus die recht doet? Zoals mensen zich representaties vormen van elke ander met wie zij in relatie staan, ook als het gaat om anderen die geen concrete, fysieke personen zijn, vormen zij zich ook representaties van Christus. Het mentaliserend vermogen beïnvloedt de manier waarop de Christusrepresentatie gestalte krijgt, zowel inhoudelijk als wat complexiteit betreft. In een mentaliserende modus ontwikkelen mensen niet alleen gedachten en beelden over de karaktertrekken of eigenschappen van Christus en over zijn handelen, maar stellen ze zich ook voor wat Hij vindt, ervaart of wil (cf. Fonagy 2008, 29). De *mind* van Christus krijgt een plaats in hun eigen *mind*. Naarmate het mentaliserend vermogen verder ontwikkeld is, wordt de Christusrepresentatie complexer van structuur en is er meer ruimte om ambivalentie of tegenstrijdigheden een plaats te geven. Er is ruimte om te reflecteren op de eigen Christusrepresentatie en te bedenken dat deze de persoon, het handelen en de *mental states* van Christus representeert, maar er niet aan gelijk staat. Een *sense of representingness* (Bogdan 2005) is dan ook uitdrukkelijker aanwezig. *Holding Christ's mind in mind* gebeurt in een niet-mentaliserende manier van denken in veel mindere mate. In de modus van de psychische equivalentie is Christus werkelijk zoals hij door het individu waargenomen en ervaren wordt en ontbreekt de ‘*sense of representingness*’ of is deze sterk verminderd. Dat brengt mij bij het tweede antwoord, over mentaliseren en verbeelden.

Mentaliseren als proces hangt sterk samen met verbeelding. Het is een vorm van imaginaire activiteit die betrekking heeft op betekenisconstructie op basis van niet direct waarneembare zaken als gedachten, gevoelens, wensen en verwachtingen. Mentaliseren vindt dan ook plaats in wat Winnicott (1971) de transitionele ruimte noemt, de derde sfeer tussen de twee polen van objectieve werkelijkheid en fantasie. In de niet-mentaliserende modi overheerst één van beide polen. In de *pretend* modus raakt het contact met de werkelijkheid zoek en gaat het kind of de volwassene op in de fantasie van de eigen imaginaire wereld, terwijl in

Mentaliseren

de modus van de psychische equivalentie het mentale gelijkgeschakeld wordt met het objectieve en het symbool samenvalt met het gesymboliseerde. In de mentaliserende modus daarentegen wordt het mentale losgemaakt van de objectieve werkelijkheid, terwijl het daar tegelijk wel in verankerd blijft. Impliciet of expliciet is het besef aanwezig dat een *mental state*, zowel bij zichzelf als bij de ander, een bepaald perspectief op de werkelijkheid is. Effectief mentaliseren weerspiegelt dan ook ‘gegronde verbeelding’ (Allen 2006, 17). Als het gaat om het representeren van Christus die recht doet, is deze representatie het product van een verbeeldingsvolle omgang met Schrift en geloofstraditie, waarin op een persoonlijke manier verwerkt is wat men van buitenaf kreeg aangereikt⁹¹ (vgl. Schaap-Jonker 2008, 125, 126; zie ook Jonker 2004, 24).

Tot nog toe is niet ingegaan op het recht doen van Christus. Juist het aspect van gerechtigheid doet een beroep op mentaliseren. Gerechtigheid krijgt gestalte binnen een relatie, waarbij de *mental states* van het zelf en de ander een belangrijke rol spelen. Mentaliseren maakt het mogelijk om grip te krijgen op ‘wat het over de hemelse gerechtigheid zegt (...) dat God in Jezus’ leren en lijden gerechtigheid in levende lijve is tussen de mensen (Jonker 2004, 23), om hiervan een rijk en geschakeerd beeld te vormen, en om te aanvaarden dat je gerechtigheid en genade geschonken krijgt bij het ervaren van eigen tekort, schuld en gebrokenheid. Bij niet-mentaliserende denkmodi is het vaak lastiger om de implicaties te doorleven van wat het betekent dat Christus jou recht doet en dat je zelf rechtgedaan moet worden en is eerder sprake van een versmald beeld. Te denken valt aan een opvatting van gerechtigheid vanuit het *do ut des* principe of vanuit wetten en regels, waarbij het relationele aspect en de gevoelens, verlangens en gedachten van de partners in de relatie grotendeels buiten beeld blijven.

Aanvaarden en geloven

Leren aanvaarden dat Christus je recht doet is niet alleen een cognitieve act, maar ook een emotionele ervaring. Het gaat zowel om het vinden van betekenis als om het staan in een geloofsrelatie. Opnieuw speelt mentaliseren hierin een rol. Dat je gerechtigheid ontvangt is pas betekenisvol wanneer het als ‘gementaliseerde affectiviteit’ (zie hierboven) in geloof aanvaard is en opgenomen wordt in het eigen levensverhaal en de identiteit. Geloven als ‘je toevertrouwen aan de toewending van Gods gerechtigheid’, ‘op weg blijven vanuit het verleden van het onrecht naar de toekomst van de vergeving’ en als ‘proces waarin we nastreven Chris-

---

⁹¹ De ‘spannende vraag’ van Jonker (2004, 25) ‘in hoeverre Jezus aanwezig is, inwoont als kinderen en jongeren zich inwendig een beeld van Jezus vormen en dat beeld beschikbaar houden’ verscherpt de verhouding tussen subjectiviteit en objectiviteit en benadrukt de bemiddelende functie van representaties (vgl. Schaap-Jonker 2006).

tus na te volgen en aan Hem gelijk te worden' (Jonker 2004, 14) heeft psychologisch gezien dus alles te maken met de (narratieve) constructie van de eigen identiteit en met verandering of vernieuwing van die identiteit. Het reflecteren op de eigen identiteit ('Wie ben ik?' 'Wie ben ik in de ogen van Christus?' 'Wie ben ik als gerechtvaardigde?') als element van geloofs-aanvaarding en als stap in het leren aanvaarden gebeurt in de mentaliserende modus. Hierbij worden aspecten die 'vreemd' zijn in de ervaring opgenomen in het narratieve commentaar dat iemand voortdurend actueel houdt om een gevoel van coherentie te ervaren (Fonagy 2008, 41).

Aanvaarden in geloof betekent je toevertrouwen aan Christus' gerechtigheid, je overgeven, je afhankelijk weten. Binnen de godsdienstpsychologie wordt de mate waarin mensen hiertoe in staat zijn gerelateerd aan de hechtingsrelaties en hechtingsstijl die zij ontwikkelden in de vroege interacties met ouders en belangrijke anderen (Granqvist 2006; Granqvist & Kirkpatrick 2008). Het mentaliserend vermogen is in dit verband een mediërende factor, die het mogelijk maakt je toe te vertrouwen aan de ander, op grond van wat je ontdekt hebt over de intenties, verlangens, gevoelens en gedachten van die ander. Tegelijk wordt het mentaliseren zelf beïnvloed door hechting. Empirisch onderzoek laat zien dat veilige hechting het mentaliserend vermogen positief beïnvloedt, terwijl dit vermogen tegelijk ook gehinderd wordt door het hechtingssysteem, zowel op neurologisch als op gedragsniveau. Een verklaring hiervan ligt mogelijk in de verschillende systemen en structuren in de hersenen die betrokken zijn in de relatie tussen hechting en mentaliseren. Enerzijds stimuleren ervaringen in intieme hechtingsrelaties als die tussen partners of ouders en kinderen de hersengebieden die samenhangen met beloning, waarbij dopamine een belangrijke rol speelt. Tegelijk kan het nauw verbonden zijn met een ander, in positieve of negatieve zin, leiden tot een verminderde activiteit in het deel van de hersenen dat samenhangt met het kritisch beoordelen van anderen (mediale prefrontale cortex en amygdala). De hechtingsrelatie maakt het blijkbaar minder nodig om alert te zijn in sociaal opzicht – vergelijk de uitspraak 'liefde maakt blind' (Fonagy 2008, 10-16, 39; Bartels & Zeki 2004, 1164; vgl. Gabbard, Miller & Martinez 2006).

Leren aanvaarden

Bij Evert Jonker heeft 'leren aanvaarden' niet alleen betrekking op het proces dat plaatsvindt bij de persoon die door Christus gerechtvaardigd wordt, maar ook op de docent of catecheet die wil bijdragen aan het leerproces van het betreffende kind, de betreffende jongere of volwassene. Dit leerproces heeft alles te maken met Godsbesef, met de ervaring van een ultieme werkelijkheid ofwel het ervaren van God, schrijft hij (Jonker 2004, 23). 'Godsdienstoefening

Mentaliseren

en reflexief leren (in het taalveld van dit artikel ook mentaliserend leren te noemen, HSJ) liggen dicht bij elkaar' (*ibidem*). Om deze manier van leren te faciliteren, dient de leeromgeving uit te nodigen tot aandacht, verbeelding en reflectie, stelt Jonker (*ibidem*), kortom, tot mentaliseren. Het gaat er in catechetische activiteiten om dat er iets te zien is en dat er gesproken wordt over de vraag hoe het komt dat juist op deze manier wordt waargenomen, in de hoop dat er 'zoiets als een levend beeld in het innerlijk van de deelnemers' ontstaat en dat jonge mensen 'met hun innerlijk oog' een beeld van God zien (Jonker 2004, 24, 25). Het is opmerkelijk dat in de vragen die Jonker formuleert om deze vorm van esthetisch leren concreet te maken een parallel te ontdekken valt met de basale mentaliserende technieken als '*stop, listen, look*' en '*stop, rewind, explore*' zoals beschreven door Bateman en Fonagy (2006, 131vv). Mentaliseren is in catechetische leerprocessen dus niet alleen passief aanwezig als een mediërend proces bij het reflexief leren en ervaren van God, maar wordt door de catecheet ook actief gestimuleerd en gefaciliteerd.

Leren als waarnemen en ontvangen

Leren betekent voor de leerling waarnemen en voor je zien. Voor de leraar/begeleider betekent het doen waarnemen en laten zien. Om het mentaliseren in een geloofscontext bij de leerling te stimuleren, is het nodig dat het mentaliserend vermogen bij de leraar zelf ook voldoende ontwikkeld is (vgl. de gevonden parallel tussen mentaliseren van ouders en de ontwikkeling van mentaliseren bij (jonge) kinderen, Fonagy, Gergely & Target 2008, 795-796). Een mentaliserende houding bij de begeleider wordt zichtbaar in een discours dat gekenmerkt wordt door reflexiviteit, een levendig bewustzijn, fris taalgebruik, humor, jezelf af en toe op de korrel nemen, compassie, geduld met de tekortkomingen van jezelf en anderen, en openheid om de eigen opvattingen bij te stellen (Allen, Fonagy & Bateman 2008, 150).

Het onderscheid tussen leraar en leerling is niet absoluut. De leraar is zelf ook leerling in het gezamenlijke proces. 'Als je als begeleider maar blijft vertellen, zien, meekijken met de verbeelding, blijft spelen, vragen stellen, ontvangen. Je zult versteld staan', schrijft Jonker (2004, 28). Deze laatste woorden wekken bij mij de indruk dat de leraar/begeleider zelf ook ontvanger is in het leerproces. Mijn wens voor Evert Jonker is dat hij blijft ontvangen en versteld staan, waarnemen en hopen, wanneer zijn rol als docent en begeleider minder op de voorgrond komt te staan.

Bibliografie

- Allen, J.G., e.a., *Mentalizing in Clinical Practice*, Arlington 2008.
- Baron-Cohen, S., e.a., “Social Cognition and Autismspectrum Conditions”, in: C. Sharp, P. Fonagy, I. Goodyer (eds.), *Social Cognition and Developmental Psychopathology*, Oxford 2008, 29-56.
- Bartels, A., e.a., “The Neural Correlates of Maternal and Romantic Love”, in: *Neuroimage 17 (11)*, 2004, 1155-1166.
- Bateman, A., e.a., *Mentalization Based Treatment for Borderline Personality Disorder. A Practical Guide*, Oxford 2006.
- Bateman, A., e.a., *Handbook of Mentalizing in Mental Health Practice*, Washington 2011.
- Bion, W.R., *Learning from Experience*, London 1962a.
- Bion, W.R., “The Psycho-analytic Study of Thinking, II. A Theory of Thinking”, in: *International Journal of Psychoanalysis* 43, 1962b, 306-310.
- Bogdan, R.J., “Why Self-Ascriptions are Difficult and Develop Late”, in: B.F. Malle, S.D. Hodges (eds.), *Other Minds. How Humans Bridge the Divide Between Self and Others*, New York 2005, 190-206.
- Bouchard, M.-A., e.a., “Contemporary Approaches to Mentalization in the Light of Freud’s Project”, in: F.N. Busch (ed.), *Mentalization: Theoretical Considerations, Research Findings and Clinical Implications*, New York 2008, 103-129.
- Busch, F.N., *Mentalization. Theoretical Considerations, Research Findings and Clinical Implications*, New York 2008.
- Fonagy, P., “The Mentalization-Focused Approach to Social Development”, in: F.N. Busch (ed.), *Mentalization. Theoretical Considerations, Research Findings and Clinical Implications*, New York 2008, 3-56.
- Fonagy, P., e.a., *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*, New York 2002.
- Fonagy, P., e.a., *Psychoanalytic Theories. Perspectives from Developmental Psychopathology*, London 2003.
- Fonagy, P., e.a., “Psychoanalytic Constructs and Attachment Theory and Research”, in: J. Cassidy, P.R. Shaver (eds.), *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications*, New York 2008, 783-810.
- Fonagy, P., e.a., “A Developmental, Mentalization-Based Approach to the Understanding and Treatment of Borderline Personality Disorder”, in: *Development and Psychopathology* 21, 2009, 1355–1381.

- Frith, C., e.a., *The Neuroscience of Social Interaction. Decoding, Imitating, and Influencing the Actions of Others*, Oxford 2004.
- Gabbard, G.O., e.a., “A Neurobiological Perspective on Mentalizing and Internal Object Relations in Traumatized Patients with Borderline Personality Disorder”, in: J.G. Allen, P. Fonagy (eds.), *Handbook of Mentalization-Based Treatment*, Chicester 2006, 123-140.
- Gergely, G., e.a., “The Development of the Unreflective Self”, in: F.N. Busch (ed.), *Mentalization. Theoretical Considerations, Research Findings and Clinical Implications*, New York 2008, 57-102.
- Granqvist, P., “On the Relation between Secular and Divine Relationships. An Emerging Attachment Perspective and a Critique of the 'Depth' Approaches”, in: *International Journal for the Psychology of Religion* 16, 2006, 19-28.
- Granqvist, P., e.a., “Attachment and Religious Representations and Behavior”, in: J. Cassidy, P.R. Shaver (eds.), *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications*, New York 2008, 906-933.
- Holmes, J., “Mentalizing from a Psychoanalytic Perspective. What’s New?”, in: J.G. Allen, P. Fonagy (eds.), *Handbook of Mentalization-Based Treatment*, Chicester 2006, 31-49.
- Jonker, E.R., *Hoezo recht gedaan? Over leren aanvaarden dat Christus jou recht doet* (Kamper Oraties 29), Kampen 2004.
- Schaap Jonker, H., *Before the Face of God. An Interdisciplinary Study of the Meaning of the Sermon and the Hearer’s God Image, Personality and Affective State*, Zürich 2008.
- Schaap-Jonker, J., “Kennen en gekend worden. Een praktisch-theologische beschouwing over godsbeelden, in: *Theologia Reformata* 49, 2006, 29-37.
- Steele, H., e.a., “On the Origins of Reflective Functioning”, in: F.N. Busch (ed.), *Mentalization. Theoretical Considerations, Research Findings and Clinical Implications*, New York 2008, 133-158.
- Winnicott, D.W., *Playing and Reality*, London 1971.